

„A munka szar!”

Török Emőke: *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl.* Károli Könyvek sorozat, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2014

I. „Arbeit ist Scheisse!” („A munka szar!”) – hirdette néhány éve a német nagyvárosok falaira kiragasztott plakát a *Németországi Anarchista Pogo Pártja* (*Anarchistische Pogo-Partei Deutschlands*, APPD) választási jelmondatát. Ezzel a programmal egyedül voltak, hiszen minden más politikai tényező a munka becsületéről, a munkahelyek fontosságáról szokott ígéreteket megfogalmazni. A munka teremtő erejéről való szónoklás a politikai élet szerves része, de aki alaposabban megnézi, mit is teremt a munka, az könnyen erre a felismerésre juthat: „... a munka csodás műveket termel a gazdagoknak, de kifosztottságot termel a munkásnak. Palotákat termel, de a munkásnak odúkat. Szépséget termel, de a munkásnak megnyomorodást. Gépekkel helyettesíti a munkát, de a munkások egy részét barbár munkára veti vissza, másik részét pedig géppé teszi. Szellemet termel, de a munkásnak ostobaságot, kretenizmust termel.”¹

A munka fontos és egyre fontosabb, hiszen a periodikusan visszatérő kapitalista válságok központi eleme – a feleslegessé vagy eladhatatlanná váló termékek egyre nagyobb tömege mellett – a feleslegessé váló munkaerő, a munkaerőpiacról kiszoruló munkástömegek gyarapodása is, amit a technikai fejlődés, az automatizálás felerősít.² A válságkezelés visszatérő eleme a felesleges áruk és termelők tömeges és szisztematikus megsemmisítése. Itt szerencsére még nem tartunk, de a probléma egyre mélyebben áthatja a társadalmat az egész világon. A rendszer szempontjából így jelent problémát a munka. Számunkra, vagyis a munkájukból élő emberek számára, azaz az emberiség túlnyomó többségének viszont a nélkülözés mellett – a nélkülözés nem túlzás, hiszen még a centrum országainak viszonylag jól fizetett bérmunkásai sem tudják maradéktalanul kielégíteni igényeiket, a többiek, a periféria–félperiféria dolgozói még kevésbé – a másik fő probléma az életünk végéig tartó robotolás. Halálra dolgozzuk magunkat, és közben egész végig nélkülöznünk kell. Erre a problémára utal a címben idézett szlogen, amit sokan éreznek, de kevesen merik kimondani.³ Pedig a munkától való idegenkedésünk

és ellenérzéseink nagyon is pontosan mutatják, hogy ösztönösen érezzük a probléma lényegét. „... a civilizáció minden haladása, vagy más szóval a társadalmi termelőerőknek, ha úgy tetszik, maga a munka termelőerőinek minden gyarapodása – amely a tudományból, találmányokból, a munka megosztásából és kombinálásából, tökéletesített közlekedési eszközökből, a világpiac létrehozásából, gépi berendezésből stb. ered – nem a munkást gazdagítja, hanem a tőkét; tehát megint csak a munkán uralkodó hatalmat növeli; csak a tőke termelőerejét gyarapítja.”⁴

Az olyan társadalomkritikai folyóiratok számára, mint amilyen az *Eszmélet*, a munka szerepének változása, illetve a munka jelentősége a kapitalizmus működése szempontjából, kihagyhatatlan téma. Az *Eszmélet* visszatérően foglalkozik a munkával, és természetesen a munkásosztály változásaival⁵, főleg gazdaságelméleti értelmezésben, és ehhez jó kiegészítés a munka szociológiai szempontú megközelítése. Jóllehet Török Emőke könyve nem a rendszerkritika nézőpontjából elemzi a munka átalakuló szerepét⁶, mégis hasznos dolog kutatásait felhasználni, hiszen egy általánosabb kapitalizmuskritika részeként szükség van a munka sajátos jellegének értelmezésére. Ehhez a folyamathoz nyújt segítséget Török Emőke könyve, ami rendkívül alaposan tekinti át a munkának a különböző korok társadalmában betöltött szerepét. Megállapítja, hogy a szerepként elkülönült és intézményesült munka csak a modern ipari társadalmakkal kezdődött. „A modern társadalmak a munka társadalmai.”⁷

A modern társadalom a kapitalizmus, ami a bérmunkára épül. A társadalom véglegesen két osztályra szakadt, és a piacon az egyik osztály csak a munkaerejét képes áruba bocsájtani. Másrészt a tőke folyamatosan bővülő újratermeléséhez munkára van szükség, profitot csak a munkaerő, vagyis a bérmunkás, a kizsákmányolt tud létrehozni. A könyv nem részletezi a kapitalizmus működését, de röviden meg kell említeni, hogy a kapitalizmus a munkára és a tulajdonra épül. A munka azonos a bérmunkával, vagyis nem más, mint elidegenedett emberi tevékenység, célja nem is lehet más, mint a tőke „működtetése”. A munkásosztály hozzáállását a munkához Marx szemléletesen megfogalmazta: „A munka idegensége tisztán előtűnik abban, hogy mihelyt nem áll fenn fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől.”⁸ A rendszer másik alapja a munkán kívül a tulajdon, aminek az a lényege, hogy van, aki ki van zárva belőle. Ilyen szempontból lényegtelen hogy magán vagy állami tulajdonról van szó. A tulajdon mögött mindig egy osztály áll, és vele szemben a tulajdonból kizárt másik társadalmi osztály. A piac és a verseny az áru előállítására, tehát a munka befektetése után lépnek a képbe, bár kölcsönhatásban vannak az árutermeléssel oly módon is, hogy a piac és a verseny miatt folyamatosan fokozni kell a kizsákmányolást. Azok a rendszerek, ahol visszaszorították a piac szerepét – bár nem állítható,

hogy lényegesen kisebb lett volna a kizsákmányolás mértéke – ezért nem voltak elég hatékonyak.

A jelenkori rendszer szakaszhatárhoz érkezett, a munkának a társadalomban elfoglalt helye gyökeres változás előtt áll, írja a szerző. Azzal egészíteném ezt ki, hogy ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nincs szükség munkásra, de nélküle, aki egyben profittermelő és fogyasztó is, nem működhet a tőke gépezete.

II. A könyv 12 fejezete nemcsak a munka jelentésváltozatait tekinti át történeti összefüggéseiben, de elemzi a munka által felvetett filozófiai és szociológiai problémákat is, valamint a jelenlegi folyamatokat.

A 2. fejezet a munka jelentéstörténetét foglalja össze.

Az antikvitás korában a munka a szabad emberi lét akadályaként volt ismert. A privátszféra, amihez a munka is tartozott, élesen elvált a nyilvánosságtól, ahol a politikai tevékenység jelentette az egyetlen sajátos emberi tevékenységet. Ebben a szférában nem volt helye a szabadságot korlátozó dolgoknak, így a munkának sem. Ez ilyen tiszta formában csak a klasszikus polisz-világban volt jelen, a homéroszi korban és a hellenizmus időszakában árnyaltabb volt a kép, ismerték például a „hivatás” fogalmát. Az athéni demokráciában a kézműveseknek, kereskedőknek mindössze egyötöde rendelkezett polgárjoggal. A római szemlélet ehhez hasonló volt, Cicero szerint a munka bármely embert rabszolgává tesz. A kereszténység változást hozott ebből a szempontból is, a keresztény világképben a munka már földi kötelesség, egyfajta isteni büntetés az eredendő bűnért. Max Weber szerint, a munkakényszer csak arra vonatkozott, aki más módon nem tudott megélni, vagyis a kereszténység kezdeti korszakában gazdaságellenes. Ehhez annyit fűznék hozzá, hogy a kapitalizmus uralkodóvá válásának korában a polgárság hosszú harcot vívott a katolikus egyházzal – de azután az egyház a rendszer hű szolgálójává vált. Ez jól jellemzi mind az egyházat, mind a kapitalista rendszert, amely képes maga alá gyűrni minden ellenségét. Az a szemlélet mindenesetre ma is él, hogy a tunyaság a bűn melegágya – ezt gyakran hangoztatják olyan emberek, akik kevés és elviselhető munkát végeznek. Ez az „érv” előkerül a feltétel nélküli alapjövedelemmel kapcsolatos vitákban is.

Az antik kor elmúltával a munka megítélése megváltozott tehát, a munka már nem ellentéte a valódi emberi életnek, bár a dolgozó a hierarchia alján foglal helyet. A reformáció gyökeres változást hozott a munka megítélésében. A rendi társadalom bomlásának időszakában a polgárság társadalmi súlya megnő, és a munka válik a földi élet értelmévé. A reformáció hivatásgondolata megszabadítja a munkát a megvetéstől, ami addig sújtotta. A Felvilágosodás során a munka a tudományos megismerés forrásává, és az érték és tulajdonteremtés útjává válik.

A javak és a tudás is szaporítható a munka által.

A klasszikus közgazdaságtan munkaérték-elmélete szerint a termékek értéke a befektetett munkával arányos. Marx szerint, az érték az árutermelés és a csere általánossá válásával jön létre. A konkrét munka használati értéket hoz létre, és csak az árutermelés révén keletkezik csereérték. Ez a használati érték és a csereérték elválása, az érték diktatúrája. Az értéket nem a konkrét munka, hanem az absztrakt munka, vagyis az általános emberi munka hozza létre. Marx a munkát kettős jellegűnek tekinti. A csereérték esetében is elvonatkoztathatunk a használati értéktől, ugyanúgy a munka esetében is elvonatkoztathatunk a konkrét tevékenységtől, ami a használati értéket létrehozta. Az érték a megalvadt emberi munka. Az értéket nem az előállítására fordított konkrét munka ideje, hanem a társadalmilag szükséges munkaidő adja. Az értékfogalmat a társadalmi forma határozza meg.

A Felvilágosodás, majd a német idealizmus filozófiájában felértékelődik a munka. Hegel szerint a munka különbözteti meg az embert az állattól, Marx szerint a munka az ember ember-voltának kifejeződése.

A XVII. századtól kialakuló szemlélet úgy véli, hogy egyre többet dolgozunk, ezzel párhuzamosan egyre többet fogyasztunk, és így egyre boldogabbak leszünk. A növekedés sosem ér véget, és a munka az értékteremtés és a fejlődés záloga. Ez a szemlélet általánosnak tekinthető a XX. század végéig – és tegyük hozzá, a centrumtól távolodva sok helyen még ma is el akarják adni ezt a szemléletet.

A munka felértékelődése magával hozta a munkásöntudat kialakulását is, ami a szociáldemokrácia politikai bázisát képezte.

A szerzőt kiegészítve, hozzá kell tennünk, hogy ez a klasszikus munkásöntudat mára sem vesztette el realitását: valóban mi, a bér-munkások hozunk létre mindent, és a burzsoázia valóban élésködi rajtunk. Ezen a helyzeten azonban nem segít egy szimpla elitcsere vagy hatalomátvétel – a valódi változáshoz magát az elidegenedést, az elidegenedett emberi tevékenységet, illetve a csereérték diktatúráját, az árutermelést kell felszámolni.

A 3 fejezetben Török Emőke „a modern társadalom a munka társadalmá” kijelentést járja körül. A munkán értett tevékenységek köre kibővült, a munka konnotációi megváltoztak. Az egyenlőtlenség fő legitimációs alapja a modern korban az, hogy az egyes emberek által végzett munka társadalmi hasznossága eltérő, és ez fejeződik ki a fizetések különbözőségében. Minden tevékenység elsődlegesen munkaként értelmeződik, így jóformán a fogyasztásra szűkül le a munkán kívüli világ.⁹ A munka, a dolgozik szavak alapértelmezésben pénzkereső tevékenységet jelentenek.

Némiképp más jelentésű a „bérmunka társadalmá” kifejezés, ez inkább csak a munkahelyi keretek között, alkalmazotti viszonyban végzett pénzkereső tevékenységet jelöli. A bérmunka határozza meg a társadalom szerkezetét, kohézióját, az egyén szocializációját. A szerző szerint a mai korban már némileg sokszínűbbek a foglalkoztatási for-

mák. A bérmunka társadalma az 1930-as években alakult ki, ekkorra vált a fizikai és szellemi foglalkozásúak többsége alkalmazottá. E korszak virágkora a 2. világháború végétől az első olajválságig tartott, és már az 1980-as évek elején témává vált a munka társadalmának megszűnése. A nyugati demokrácia a munka társadalma által széles rétegeknek nyújtott szociális biztonságon, a társadalmi részvétel lehetőségén nyugszik. A munka életünk középpontja. Egyrészt kötelességetikai alapon, ez protestáns gyökerű gondolat. A munka önmagában véve kötelesség, a „rendes ember” dolgozik, de ez már nem isteni parancs, hanem közérdek. Másrészt a létfenntartás kényszere is munkára készítet. Ezt a kényszert a szociális állam fénykorában képes volt enyhíteni, de az utóbbi negyedszázad a „jóléti állam” lebontásáról szól. A társadalmilag elfogadott életszínvonalat már a XX. század végén sem lehetett munka nélkül biztosítani, azóta egyre kevésbé. Harmadrészt a munka az önmegvalósítás terepe. Erre épített az ún. „szocializmus” is, a munka „becsület és dicsőség”, áldozatvállalás a közösségért, és egyben a személyiség kibontakozása.¹⁰ Összegezve: a modern ipari társadalmak Keleten¹¹ és Nyugaton egyaránt az 1970-es évekig a bérmunka társadalmi, közel teljes körű a foglalkoztatottság, az ebben való részvétel teljes körű társadalmi tagságot garantál. A munka a szociológia kulcsfogalma. Az 1980-as évektől azonban paradigmaváltás kezdődött.

III. A 4. fejezet a női munka történetét elemzi, ami eltér az eddigiekben vázoltaktól. A XIX. századtól a munkahely és az otthon elválik egymástól. A munka a férfiak dolga, így méginkább megkérdőjeleződik a nő – egyébként szinte sohasem létezett – teljes (saját) jogú társadalmi tagsága. A háziasszony-szerep a polgári norma. A nőt bezárja a lakóterületre, és leértékeli a háziasszony tevékenységét, hiszen kirekeszti a munka fogalmából.

Herczeg Ferenc tanácsai egy női lapban 1944-ben: „Uradat hazatértekor derűs arccal és rendbetartott lakással fogadd... Ne követelj az élettől olyasvalamit, amit még senkinek sem nyújtott. Ha hasznossá tudtad magad tenni, boldog lehetsz.”¹² Ez a modell viszonyítási pont azon széles társadalmi rétegek számára is, ahol nemhogy a női, de sokáig a gyerekmunka is természetes része volt az életnek. A női munka bár anyagi kényszer, bizonyos értelemben mégis deviáns, annak ellenére, hogy ez a többség – még akkor is, amikor a férfiak munkája, „a munka” már egyre pozitívabb fogalom lett. Ezt a polgári normát már a XIX. században megkérdőjelezte a nő- és a szocialista-mozgalom.

A XX. század második felére a női munkavégzés természetessé válik. Egyfajta ellenreakcióként az 1980-as évek neokonzervatív hulláma igyekezett szembeállítani a dolgozó nő – jó anya fogalmait. Ideológiai offenzíva indult: a nők boldogtalanságának, a család széthullásának

oka a nők szabadsága. Ha a nők visszamennének a konyhába, akkor boldogabb lenne mindenki, ez évtizedek óta minden konzervatív politikai erő üzenete. A szocialista mozgalom ezzel szemben a nemek egyenlőségét hirdette, mint ez már August Bebel nagy hatású könyvéből, az 1878-ban megjelent *A nő és a szocializmus* című műből kiderül. A sztálini fordulat előtt az egyenjogúsítást képviselte a Szovjetunió politikája is. A női egyenjogúságot a nők és férfiak egymáshoz való viszonyának kontextusába helyezik a XX. század első felének kommunista nőmozgalmárai. A női kettős munkavégzés problémájának a megoldására pedig a kollektív háztartás bevezetése tűnt célszerűnek. A II. világháború után Magyarországon a női egyenjogúság leszűkült a bér munkára, illetve a hatalomgyakorlásban való női részvételre, bár ez sem csupán felülről bevezetett kényszer volt. Az önálló jövedelem valóban hozzásegít a függetlenség érzetéhez. Ugyanakkor a dolgozó nőtől is elvárták a háztartás hiánytalan ellátását. Ez ma is hasonlóan van: sikeres, karriert befutó nőktől majdnem minden interjúban megkérdezik, hogy marad idejük a családi teendőkre. A női és férfi kapcsolattrendszer problémája „nőkérdéssé” degradálódott.

IV. Az 5. fejezet a munka cselekvéseméleti megközelítéseit tekinti át. Hannah Arendt megkülönbözteti a munkát a készítéstől, így adja a fogyasztói társadalom kritikáját. A „készítés” elválasztja az embert a természetől, mintegy a fölé emeli, míg a munka a pusztá létfenntartás. A készítés a történelem során munkává alakul, és az ember ily módon elveszíti az „emberi” világot. Arendt szerint, a készítésnek a végtermék a lényege, ezzel szemben a munka terméke nem lényeges, nem más, mint a munkás saját újratermelésének eszköze. Habermas megkülönbözteti a munkát és az uralommentes interakciót. Leszögezi, hogy a technikai-anyagi fejlődés nem azonos az emancipációval. Későbbi műveiben Habermas a célracionális és a kommunikatív cselekvés fogalmait használja. A kommunikatív cselekvés a célok megvitatására irányul, míg a célracionális – azaz a munka – pusztán az adott célokhoz vezető eszköz kiválasztása.

Marx a munkát, a természettel való anyagcserét az emberi nem lényegének tekintette, éppen ezért hangsúlyozta, hogy az elidegenedett, kényszerű munkától való megszabadulás nélkül nem lehetséges az ember felszabadulása. Török Emőke idézi Marxot: „... a szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg.”

Véleményem szerint, ez azt mutatja, hogy Marx a munkát társadalmi viszonyoknak tekintette, és nem pusztán az emberi tevékenységek egyik típusának.

A szerző munkadefiníciója szerint, a munka külsődleges célnak alárendelt kényszerű tevékenység, mely szükségletek kielégítésére irányul.

V. A következő fejezetek azt a kérdést boncolgatják, hogy valóban elértünk-e a (bér)munka társadalmának végéhez?

A munka – a bérmunka – meghatározza a társadalmi struktúrát, és a társadalom legitimációjának legfontosabb összetevője, amennyiben az adott munka társadalmi hasznossága igazolja a társadalmi egyenlőtlenségeket. A „haladás” a munkának köszönhető, a modern ipari társadalom lényegének tekinthető a munka. De az 1980-as évektől kérdés, ez továbbra is így van-e? Három olyan jelenség, ami kérdéseket vet fel: a munkanélküliség, a munka világának belső átalakulása és az értékrend átalakulása. A munkanélküliség állandó jelenség, és a munkából való kiszorulás egyben a társadalomból való kirekesztést is jelenti. Az atipikus munkavégzés – és az ezzel járó általános létbizonytalanság – folyamatosan terjed. A munkát illetően megváltozott a világ, és van olyan szerző, aki ezt már 1970-ben megfogalmazta. Sok próbálkozás van rá, hogy értelmezési keretet adjanak a változásnak, többek között a posztindusztrializmus, posztfordizmus, posztmodern, információs társadalom. Ami közös ezekben a fogalmi rendszerekben az, hogy az új korszaknak már NEM alapszava a munka.

A munkatársadalom végéről szóló vita előtérbe került. Ha a munkanélküliség káros pszichés, szociális, anyagi hatásait nézzük akkor egyértelmű, hogy még mindig a munka társadalmában élünk. Ugyanakkor a tömeges és tartós munkanélküliség egyben meg is kérdőjelezi a munka mint társadalmi norma szerepét. A társadalom legfontosabb törésvonalai még mindig a munka világához kötődnek, ugyanakkor sokan állítják: immár nem a munka a legfontosabb identitásképző az egyén számára. Az biztos, hogy a gazdaságnak nincs szüksége mindenki munkaerejére. Tömegével keletkeznek újfajta munkahelyek, de ezek többsége nem megfelelő a megélhetés–státusz–identitás hármas követelményének. Az a fajta foglalkozásbővítés, amely például a magánemberi tevékenységet vonja be, nem nyújtja a teljes körű társadalmi tagság érzését. Ennek a problémának az egyik lehetséges megoldása lenne az *alapjövedelem* (feltétel nélküli alapjövedelem – FNA) bevezetése, mely a tervek szerint egyéni alapon, vagyoni helyzetől és munkavégzéstől függetlenül járna mindenkinek. Az FNA a fizetett munkától való függés felszámolását jelentené, és emiatt új korszakot nyitna a munka sok ezer éves történetében. Olyan modell még nem dolgoztak ki, ami biztosítaná a nem pénzszerző tevékenységek kellő társadalmi elismertségét, de lehet, hogy pont az FNA bevezetése indítana el ilyen radikális szemléletváltozást.¹³

A munka szubjektíválódása kettős irányú folyamat. Az egyén munkához való viszonyára vonatkozik, illetve a munkahelynek a munkavállalóval kapcsolatos elvárásaira. Ez utóbbi egyre divatosabb Magyarországon is: a vállalat a dolgozó egész személyét akarja, a teljes elköteleződést, ne csak dolgozzon, de szeresse is a munkáját.¹⁴ Az egyén esetében olyan törekvésekkel találkozhatunk, hogy a dolgozó

igyekszik önmegvalósításként megélni a munkáját – bár ez érthető módon inkább a magasan kvalifikált munkaerőre jellemző.

A munkához való viszonyulásnak a két típusa egyszerre van jelen: egyrészt fennáll a kényszer – teljesen valós – érzése, azaz a munkához való instrumentális viszonyulás, másrészt létezik a tartalmi viszonyulás is, amikor a munka több vagy más, mint egyszerű pénzkereset.¹⁵

A munkavállalás szoros kapcsolatban van a társadalmi elismeréssel. Nők esetében különösen erős a nyomás. A munka mellett a kelet-európai társadalmakban kiemelten nehezedik a nőkre a háztartás ellátása. Ugyanakkor a fizetett munkavégzés egyértelműen erősíti a női emancipációt – hogy ez mennyire lassú folyamat, mutatja a keresetekben fennálló különbség a nemek között: a női keresetek alacsonyabbak. A magyar társadalom széles rétegei gondolják úgy, hogy a nők számára az otthoni tevékenységnek fontosabbnak kell lennie a fizetett munkánál. Mivel a fizetett munka jelenti a társadalmi elfogadottság alapját, ez a közvélekedés egyben a női nem alacsonyabb társadalmi státuszának elfogadását jelenti. A női nézőpont bevonásával is az tűnik biztosnak, hogy mind a nők, mind a férfiak számára a fizetett munka az élet személyesen fontos, központi jelentőségű területe.

VI. A szociológia munkafogalma változik. A fizetett munka változóban van, másképp, más feltételek mellett dolgozunk, mint néhány évtizede. A modern ipari társadalom munkatársadalom, hiszen itt a munka a legfontosabb emberi tevékenység, és ez a társadalom minden rétegére kiterjed. Az egyén státusza elsődlegesen pénzkereső munkáján keresztül alapozódott meg. A munka legitímálta az egyenlőtlenséget is, és az identitásképzés központi tényezője volt. A modernitás alapvető paradigmája, hogy a munka növekvő jólétet biztosít – ez egyben a demokratikus társadalom talapzata is.

A munka a szociológiai elemzés sarkkövévé vált. De ez a korábban stabil rendszer a nyolcvanas évek óta átalakulóban – vagy válságban – van. Az átalakulás eredménye bizonytalan. A rugalmas, posztfordista munkaszervezés bizonytalanná teszi a munka és a munkán túli élet közötti, korábban szilárd határokat. A határok elmosódása egyébként általános jelenség nemcsak a munkát illetően, a jelenség megfigyelhető a gazdaság, a politika, a művészet, de akár a háború és béke esetében is. A munkának mint tevékenységnek a határai válnak bizonytalanná.

Eljött a „határtalanná” vált munka társadalma. Az új trendek nem azt jelentik, hogy visszatérés zajlana a premodern időkhöz, amikor munka és szabadidő differenciálatlan egységben zajlott, hanem azt, hogy az elkülönítést mindig az adott helyzetben, egyedileg kell elvégezni. Az egyén nem számíthat többé a „bérmunka társadalmában” megszokott kiszámítható életre.¹⁶ Korábban a kereső munkában való részvétel önmagában megalapozta az egyén társadalmi identitását.

A nyugati társadalmakban, a centrumban és a félperiférián ez volt a társadalmi integráció és a polgári demokrácia alapja. Ez az alap szűnik most meg.¹⁷

Mégsem mondhatjuk, hogy megszűnt a munka társadalma, hiszen:

- az emberi tevékenységek minden korábbinál szélesebb körét értelmezik munkaként;
- a „hasznos”, „értelmes” tevékenységek egyre kizárólagosabban munkaként értelmeződnek;
- a társadalmi elismerés szinte teljes kizárólagossággal kötődik a fizetett munkához.

Egy széles réteg számára viszont a munka, mint társadalmi elismerést és identitást adó tényező megszűnik.

Török Emőke műve összegzéseként megállapítja, hogy a történelem során a munka a létfenntartás kényszeréből az ember alapvető kötelességévé vált. Az önmegvalósítás terepe, a teljes élet elengedhetetlen része a munka, a bérmunkás társadalomban az élet központi tényezője. Ugyanakkor néhány évtizeddel ezelőtt a munka még világosan elhatárolható volt más tevékenységektől, a mai korban viszont ez a határvonal egyre jobban elmosódik. A munka új értelmezésében a kereső munkában való részvétel már nem biztosítja azokat a jogokat, mint korábban. Eltávolodnak egymástól a „jó minőségű” munkával rendelkezők, akik a fontos dolgokat csinálják, és azok, akik ebből kimaradnak, akik számára a munka nem biztosítja a társadalmi elismerést. Nő az egyenlőtlenség, nő a kirekesztődés a munkaerőpiacról, a teljes foglalkoztatás esélytelen, ráadásul a munka értelmezései is megerősítik nemcsak a munkanélküliek, de a stabil, jó minőségű foglalkoztatásból kiszoruló kirekesztődését is. A társadalom által kijelölt életcélok egyre szélesebb rétegek számára elérhetetlenek. Újabb és újabb tömegek kerülnek a „társadalmi nemlét” állapotába.

Itt zárul a könyv. Török Emőke rendkívül alaposan és felkészülten elemzi a munka történetét, felvázolja a jelenkori világrendszer egyik alapvető szerkezeti problémáját, és bár nem vállalja magára a megoldás kidolgozását, de tanulmányával hozzájárul a jelenkor jobb megértéséhez, és így a lehetséges alternatívák megtalálásához. Hasznos olvasmány.

Jegyzetek

¹ Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf>

² A gépesítés, a technikai ugrások mindig felidézik a feleslegessé váló bérmunkástömegek képét. Ez igazolódik akkor, amikor hagyományos munkafajták véglegesen eltűnnek, és művelőik többsége élete végéig kikerül a munkaerőpiacról, gyakran több generáción át, ugyanakkor az új generációk számára újfajta munkahelyek keletkeznek. A XXI. században felgyorsuló robotizáció

- a negatív hatásokat már biztosan létrehozza, de az újfajta munkahelyek még nem jelentek meg tömegesen.
- ³ A rendszerkritikus baloldalon visszatérő kritika tárgya az elidegenedett emberi tevékenység, vagyis a munka. Lásd: *Ballada a munka ellen*. http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=264:ballada-a-munka-ellen-els-resz&catid=31:politika&Itemid=53yvComment264 (Letöltés 2017. 03. 10.); *Emberi tevékenység a munka ellen*. http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=318:emberi-tevekenyseg-a-munka-ellen-avagy-le-a-satannal&catid=31:politika&Itemid=53 (Letöltés: 2017.03.10.) Érdemes kicsit hosszabban idézni az utóbbi évtized egyik legnagyobb hatású művéből: „Máig nem sikerült jobb fegyelmező eszközt találni a bérmunkánál. Éppen ezért szükséges, hogy leépítsék a »szociális vívmányokat«, hogy a nyughatatlanokat rávegyék a visszatérésre a bérmunka kebelébe, azokat, akik csak akkor adják meg magukat, ha az éhenhalás és a börtön között kell választaniuk... A munka rendje a világ rendje volt. Összeomlásának evidenciája dermesztően hat mindenkire, aki arra gondol, hogy mi jöhet ezután. A munka napjainkban már nem annyira az árutermelés gazdasági szükségszerűsége, sokkal inkább a termelők és fogyasztók termelésének politikai kényszere, azaz a munka rendjének fenntartása, bármi áron.” – Láthatatlan bizottság: *Az eljövendő felkelés*. http://www.rednews.hu/index.php/a-kozelgo-felkeles/639-az-eljovendo-felkeles?screen_width=1920 (Letöltés: 2017. 03. 10.)
- ⁴ K. Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. I–II. Nyersfogalmazvány, 1857–1858*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972.
- ⁵ Lásd például az *Eszmélet* 112-es számában Roth – Linden: A munka és a munkáság globális történetének körvonalai c. írását.
- ⁶ De hivatkozik *Eszmélet*ben megjelent cikkekre, illetve itt rendszeresen publikáló szerzőkre is, mint például Jürgen Kocka vagy Krausz Tamás, és természetesen Karl Marx.
- ⁷ Török 2014, 9.
- ⁸ K. Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből, i.m.*
- ⁹ „Dolgozzál, hogy zabálhass, zabáljál, hogy dolgozhass” – fogalmazta meg az 1980-as évek elején az *Invázó 84* nevű punkzenekar.
- ¹⁰ Ezt nem mindenki gondolta így. Ezt mutatja a modern népdal szövege. (A dal közismert, és mivel nem ismerjük a szerzőjét, bizvást nevezhetjük népdalnak.) „Van nékem egy munkakönyvem, belenézek, hull a könnyem. Az van abba beleírva, hogy a munka tesz a sírba.”
- ¹¹ Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, akik egyébként tagadják, hogy az államszocializmus kapitalista rendszer lett volna, a munka tekintetében egyetértenek a fenti állítással: az államszocializmusban „... megtartották a tőkés bérmunkaviszonyt, a tőkét a tőkésektől elvéve, magán-, illetve társasági tulajdonból állami tulajdonba vonva, nem változtatva azonban azon, hogy munkája a munkás számára »idegen akarat tulajdonaként« tud csak megjelenni.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A „szellemi termelési mód”*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2013. 383.
- ¹² Idézi Kádár Judit „Otthonod az uradé” című, 2002-es cikkében.
- ¹³ A szerző nem említi, de az FNA némely kritikusa szerint, annak bevezetése nem jelentené a (bér)munka-kényszer megszűnését, sőt, nemzetközi viszonylatban csak növelné a munkásosztály megosztottságát. Lásd: *Egy újabb szociáldemokrata utópia: a feltétel nélküli alapjövedelem*. <http://>

thinkingandrioting.blogger.hu/2013/11/17/a-feltétel-nelkuli-alapjovedelemrol
(Letöltés: 2017.03.10.)

- ¹⁴ Talán nem teljesen új jelenség ez, hisz már a régi munkásdal is megénekelte: „... lelkem a vállalatot illeti meg...” („Tizenhat tonna”)
- ¹⁵ Széles körben lehet találkozni a „szeretem a munkám”-jelenséggel. Ez talán önvédelmi reakció, hiszen elég ijesztő belegondolni abba, hogy életünk nagy része értelmetlen robotolással telik el. A munkához való viszonyulásunk a külső kényszer mellett így válik belsővé, mi magunk is elhisszük, hogy az elidegenedett tevékenység az emberi lényeghez tartozik – pedig valójában ez az emberi lényeg kibontakozásának egyik fő akadálya.
- ¹⁶ Ennek van egy olyan olvasata is, hogy folyamatosan nő a kiszolgáltatottság, vagyis a munkakörülményekkel együtt romlanak az életkörülményeink is.
- ¹⁷ A munka szerepének átalakulása a kapitalizmus általános legitimációs váltságának a része.